हायर सेकेण्डरी परीक्षा 2013–14
प्रश्नपत्र
संस्कृत सामान्य

समय : 3 घण्टे **पूर्णांक : 100**

(1) सर्वेप्रश्नाः अनिवार्याः सन्ति।

(2) प्रश्नानां सम्मुखे अंकाः प्रदत्ताः।

1. उचितविकल्पं चित्वा लिखत्।

(अ) अधोलिखितेषु द्विगुसमासस्य उदाहरणम् अस्ति।

(i) सत्यव्रतः (ii) पंचवटी

(iii) नीलकमलम् (iv) प्रतिदिनम्

(ब) उपग्ड़म् इत्यस्मि् पदे समासः अस्ति।

(i) तत्पुरूषसमासः (ii) बहुब्रीहिः समासः

(iii)कर्मधारयसमासः (iv) अव्ययीभावसमासः

(स) 'इत्यादि' इत्यत्र सन्धिः अस्ति–

(i) व्यंजन सन्धिः (ii) विसर्गसन्धिः

(iii) गुणसन्धिः (iv) यण् सन्धिः

(द) 'राज पुरूषः' इत्यस्य पदस्य समास विग्रहः अस्ति–

(i) महा राजः (ii) राज्ञः पुरूषः

(iii) राज पुरुषः (iv) राजा पुरूषः

(ई) 'अश्रद्धा' पदे समासः अस्ति

(i) नञ तत्पुरूषः समासः (ii) द्विगु समासः:

(iii) कर्मधारणः समासः (iv) द्वन्द्व समासः

2. उचित विकल्प चित्वा लिखत।

(अ) नमः+ते इत्यस्य संधिः अस्ति–

(i) नमते (ii) नमाते

(iii) नमस्ते (iv) नस्ते

(ब) अधोलिखितेषु अव्ययं नास्ति –

(i) अत्र (ii) तत्र

(iii) पत्र (iv) सर्वत्र

(स) 'विद्या माता इव रक्षति' अस्मिन वाक्ये अव्ययम् अस्ति–

(i) विद्या (ii) माता

(iii) इव (iv) रक्षति

(द) 'अधोलिखितेषु अव्ययम् अस्ति–

(i) अद्य (ii) गृहम

(iii) पठति (iv) गत्वा

(इ) 'प्रतिध्वनि' पदे उपसर्ग अस्ति–

(i) प्र (ii) ति

(iii) प्रति (iv) ध्वनि

3. उचितविकल्पं चित्वा लिखत्।

(अ) अधोलिखितेषु क्त्वा प्रत्ययः अस्ति –

(i) गत्वा (ii) गन्तुम्

(iii) आगम्य (iv) गतवान

(ब) ''बाला'' इत्यस्मिन पदे प्रत्ययः अस्ति–

(i) डीष् (ii) डीप

(iii) टाप् (iv) मयट्

(स) अधेलिखितेषु तुमुन् प्रत्ययः नास्ति–

(i) पठितुम् (ii) ज्ञातंम

(iii) गच्छन् (iv) गन्तुम्

(द) 'धार्मिकः' इत्यस्मिन् पदे प्रत्ययः अस्ति–

(i) इन् ॒ (ii) अण्

(iii) ठक् (iv) मतुप्

(इ) ''दिग्गजः' इत्यस्मिन् सन्धि विच्छेदः अस्ति–

(i) दिक्+गजः (ii) दिग्+गजः

(iii) दिग्+ज (iv) दिग+गजः

4. उचित विकल्प चित्वा लिखत्–

(अ) .... चक्षुर्मनुष्याणाम्।

(क) अज्ञानं (ख) विज्ञानं (ग) ज्ञानम्

(ब) .... क्षेमकरः ।

(क) स्वल्पारम्भः (ख) अल्पारम्भः

(स)(i) गमिष्यति' इत्यस्मिन् पदे लकारः अस्ति–

(क लट् लकारः (ख) लोट् लकारः

(ग) लृट् लकारः: (घ) लङ लकारः '

(ii) 'ददाति' इत्यत्र वचनम् अस्ति

(क) एक वचनम् (ख) द्विवचनम् (ग) बहुवचनम्

(iii) 'सेवते' इत्यस्मिन् पदे पुरूषः अस्ति–

(क) प्रथम पुरूषः (ख) मध्यम पुरूषः (ग) उत्तम पुरूषः

5. उचित विकल्पं चित्वा लिखत–

(अ) दुर्जनैः'' इस्यस्य विलोमशब्द अस्ति–

(क) सज्जनैः (ख) गुरूजनैः

(ग) पण्डितैः (घ) मूर्खेः

(ब) 'सलिलम् इत्स्य पर्यायशब्दः अस्ति–

(क) फलम् (ख) जलम्

(ग) कुलम् (घ) अलम्

(स) 'जयः' इत्यस्य विलोम शब्दः अस्ति–

(क) अजयः (ख) विजयः

(ग) पराजयः (घ) पराजित

(द) 'मनसि' इत्यस्मिन् पदे विभक्तिः अस्ति–

(क) प्रथमा (ख) तृतीया (ग) पंचमी (घ) सप्तमी

(इ) अधोलिखितेषु तृतीया विभक्तिः अस्ति–

(क) विद्वान (ख) विदुषः

(ग) विदुषा (घ) विदुषोः

06. अधोलिखितेषु त्रयाणां प्रश्नानाम् उत्तराणि एकवाक्येन लिखत।

(अ) मनस्वी कार्मार्थी किम् न गणयति ?

(ब) कः प्रज्ञावान् अस्ति ?

(स) विश्वामित्रः तपोवलेन के लब्धवान् ?

(द) सोमशर्मा कस्य गृहे रात्रो स्थितः ?

07. अधोलिखितेषु एकस्य कवेः संक्षिप्त परिचयं लिखत–

(i) कालिदासः

(ii) भारविः

(iii) वेदव्यासः

08 महाकवि कालिदासस्य रचनाद्वयं लिखत।

09 अधोलिखितेषु एकस्य साहित्यिक परिचयं लिखत।

(i) रामायणम् (ii) महाभारतम् (iii) वैदिक साहित्यम्

10. कति वेदाः सन्ति ? एकस्य वेदस्य नाम लिखत।

11. अधोलिखितेषु त्रयाणां अशुद्ध वाक्यानां शुद्धिः करणीया –

(i) गुरूं नमः

(ii) बालकात् कृष्णः श्रेष्ठः अस्ति।

(iii) मम मिष्ठान्नं रोचते।

(iv) सीता रामस्य सह गच्छति।

12. शुद्ध वाक्यानां समक्षम् 'आम्' अशुद्धवाक्यानां समक्ष 'न' इति लिखत।

(i) 'आत्मनि' पदेसप्तमि विभक्तिः अस्ति

(ii) 'बिदुषि' इत्पत्र सप्तमी विभक्तिः नास्ति

(iii) 'पूर्वेषु पदे बहुवचनम् अस्ति

13. युग्म मेलनं कुरूत–

''अ''	''ब''
(i) वाण्यै	पर्यावरणस्य मूलधायकाः
(ii) यज्ञाद् भवति	प्रशान्तम्
(iii) वृक्षाः	पर्जन्यः
(iv) न वैरम् उदीपयति	नमः

14. अधोलिखितेषु चतुर्णां प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखत।

(अ) अभिज्ञानशाकुन्तलं कस्य रचना ?

(ब) द्रोपदी कस्य नृपस्य आत्मजा अस्ति ?

(स) गंगालहरी केन निर्मिता ?

(द) विश्वपर्यावरण दिवसः कदा आयोज्यते ?

(इ) कस्यै नमो नमः ?

15. प्रदतैः शब्दैः अनुच्छेदन लेखनं कुरूतः–

(भाषाऽस्ति, एषा, व्याकरणा दिदोषरहिता, भारतस्य, संस्कृतभाषा, कथनेन, भारतीयभाषाणां, महदादरो)

(अ) संस्कृतं न केवल भारतवर्षस्य .... अपितु सा .... गौरवं स्वाभिमानंच अस्ति। .... वैज्ञानिकी सुव्यवस्थिता .... अनुपमेया च भाषा अस्ति। संगणकयंत्राय अपि .... अत्युत्तमा इति वैज्ञानिकानां मातम्। ''संस्कृतिः संस्कताश्रितेति'' .... संस्कृतस्य महत्वम् सिद्धम्। ...... जननीयमित्यपि वक्तु शक्यते। संपूर्ण संसारे संस्कृतस्य कृते ...... विद्यते।

अथवा

(ब) (षट, भवति, प्रमोदा, नृत्यन्ति, वसन्तः उत्सवौ, नराः पूर्णिमायां)

भारते .... ऋतवः सन्ति। तेषु .... ऋतुराजः कथ्यते। चैत्रे वैशाखे च मासे वसन्तः .... । वसन्तौ दौ प्रमुखौ .... भवतः वसन्तोत्सतवः होलिकोत्सवः च। वसन्तोत्सवे सर्वत्र ..... भवति। .... नार्यश्च सर्वत्र गायन्ति ..... च। होलिकोत्सवः फाल्गुनमासस्य .... भवति।

16. प्रश्नपत्रे समागतान् श्लोकान् विहाय स्वपाठ्यपुस्तकात् सुभाषितद्वयं लिखत।

17. प्रदत्तैः शब्दैः चतुर्णा वाक्यानां रिक्त स्थान पूर्ति कुरूत–

(श्रीगुरवे, अन्नसम्भवम्, प्रशान्तम्, शरदः संयतः)

(क) सुखार्थी .... भवेत्।

(ख) तस्मै .... नमः।

(ग) जीवेम .... शतम्।

(घ) पर्जन्याद ....।

(ङ) न वैरमुद्दीयपयति ....।

18. अधोलिखितेषु गद्यांशद्वयस्य प्रश्नोत्तराणि लिखत!

(अ) पृथिव्यां यत्पर्यावरण वर्तते तन्तु अतीव सन्तुलितमस्ति। पर्यावरणसन्तुलने सहाय्या ये जीवजन्तवः तेऽपि स्वार्थपूर्त्ये क्रूरतया व्यापादिताः। धनंच अस्माभिः अतीववर्जितम्। समस्त प्राणीनां कृते पर्यावरणमेव प्राकृतिकसौन्दर्यं सुखशान्तौ च प्रददाति। न कदापि पर्यावरणं स्वयमेव परस्परम असन्तुलित भवति ।

(i) पृथिव्यां पर्यावरणं किदृशं वर्तते ?

(ii) क्रूरतया के व्यापादिताः ?

(iii) अस्माभिः अतीव किम् अर्जितम् ?

(iv) केषां कृते पर्यावरणमेव प्राकृतिक सौन्दर्यं सुखशान्तिं च प्रददाति ?

(ब) पाण्डलपुर नगरे देव शर्मा द्विजस्य सोम शर्मा सूतोऽभूत्। स दक्षिणदिशि सरस्वती लब्ध प्रसादः चंगदेवगुरो पार्श्वे षोडशवर्षाणि यावता चतुर्दशः विद्याः सांगोपांगा अधीत्य बहुपरिवारोपेतस्तं गुरूमुत्कलाप्य स्वकीयपुरं प्रति चंचाल। गुरूणा शिक्षा दत्ता। यथाभोस्त्वया भटकाना संगतिर्न कार्या ग्रामभट्टानां च।

(i) केन शिक्षा दत्ता ?

(ii) केस्य सोमशर्मा सूतो अभूत ?

(iii) पुरूषः गुरूकुलमुत्कलाप्य किं प्रति चचाल ?

(iv) पुरूषः कस्य पर्श्वे चतुर्दशविद्याः अधितवान ?

(स) परस्मिन क्षणे महाराज': सत्यव्रतः पुरूषमेकं गच्छन्तं दृष्ट्वान। तदा तं पुरूषमाहूय उमि। भो!कस्त्वं ? कुतो मम भवनं व्यक्त्वा गच्छसि ? ''महाराज! मम नाम त्यागः। धनं निष्क्रान्ते त्यागस्य कथं योगः अतो मयापि गन्तुमेव संकल्पितम्। ममापि प्रयच्छतु निर्गमनानुमतिं कृपया भवान्'' इति सः पुरूषः उक्तवान्। महाराजः तमपि झटिति निर्गन्तुमगीचकार।

(i) महाराजस्य नाम किम् आसीत् ?

(ii) महाराजभवनं त्यक्त्वा कः गन्तुमिच्छति ?

(iii) पुरूषमाहूय महाराजः किम् उक्तवान् ?

(iv) ''त्यक्त्वा'' इत्यत्र कः प्रत्ययः ?

19. अधोलितिखेषु पघाशेषु पद्यांशद्वयस्य प्रश्नानां उत्तराणि लिखत–

(अ) मानं हित्वा प्रियो भवति,

क्रोधं हित्वा न शोचति।

कामं हित्वाऽर्थवान् भवति,

लोभं हित्वा सुखी भवेत्।।

(i) मानं हित्वा कथं भवति ?

(ii) कं हित्वा सुखी भवेत् ?

(iii) कं हित्वा न शोचति ?

(iv) कामं हित्वा कथं भवति ?

(ब) पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतम्।

अदीनाः स्याम शरदः शतं भूयश्च शरदः शतात्।।

(i) पश्येम शरदः किम् ?
(ii) वयं कदा पर्यन्तं जीवेम ?
(iii) जीवेम इत्यत्र कः लकारः ?

(iv) पश्येम इत्यस्मिन पदे का धातु ?

(स) न पण्डितः क्रुध्यति ना ऽभि पद्यते,
न चाऽपि संसीदति न प्रहृष्यति।
न चाऽर्थ कृच्छ्रव्यसनेषु शोचते,
स्थितः प्रकृत्या हिमवान् इवाऽचलः।।

प्रश्ना :

(i) पण्डितः केषु न शोचते ?

(ii) कः न क्रुध्यति ?

(iii) पण्डितः प्रकृत्या कः इव अचलः स्थितः ?

(iv) शोचते इत्यस्मिन् पदे कः लकारः ?

20 भ्रमणार्थ गमनाय स्वस्य मित्रस्य कृते एकं पत्रं लिखत।

अथवा

पञ्च दिवसस्य अवकाशार्थं स्वस्य प्राचार्यस्य कृते आवेदनपत्रं लिखत।

21. अधोलिखित अपठित गद्यांश सम्यक पठित्वा

प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृत भाषायां लिखत।

संसारे जनाः सुखम् इच्छन्ति। सुखं च धनेन एव प्राप्तुं शक्यते। अतः धनोपार्जनस्य आवश्यकता भवति। यस्य पार्श्वे धनं भवति सः सुखेन शेते। निर्धनः पुरूषं तु मित्राणि अपि त्यजन्ति। चौर्येण कपटेन च प्राप्तं धनं विनाशकरं भवति। कृषिकर्मणा, व्यापारेण परिश्रमेण च प्राप्तं धनं फलानि। यद् धनं फलति तेनैव सुखं प्राप्यते। धनहीनोऽपि सुखी भवति। सुखं तु मनसा अनुभूयते यत्र सन्तोषः तत्रैव वस्तुतः सुखम।

(i) कुत्र जनाः सुखम इच्छन्ति ?

(ii) केन प्राप्तं धनं विनाशकरं भवति ?

(iii) सुखं कथं प्राप्तुं शक्यते ?

(iv) संसारे कः सुखी भवति ?

(v) गद्यांशस्य उचित शीर्षक लिखत।

22. अधोलिखितेषु एकस्मिन् विषये शतशब्देषु संस्कृते निबंधं लिखत।

(i) संस्कृत भाषायाः गौरवम्।

(ii) परोपकारः।

(iii) अस्माकं देशः

– –XX– –

हायर सेकेण्डरी परीक्षा 2013–14
आदर्श उत्तर
संस्कृत सामान्य

समय : 3 घण्टे **पूर्णांक : 100**

1.	अ	(ii)	पंचवटी
	ब	(iv)	अव्ययीभाव समासः
	स	(ii)	यण्सन्धिः
	द	(i)	राज्ञः पुरूषः
	इ	(i)	नञ् तत्पुरूष समासः
2.	अ	(i)	नमस्ते
	ब	(iii)	पत्र
	स	(iii)	इव
	द	(i)	अद्य
	इ	(iii)	प्रति
3.	अ	(i)	गत्वा
	ब	(iii)	टाप्
	स	(iii)	गच्छन्
	द	(iii)	ठक्
	इ	(i)	दिक्+गजः
4.	अ	(iii)	ज्ञानं
	ब	(ii)	अल्पारम्भः
	स	(iii)	लृट्लकारः
	द	(i)	एकवचनम्
	इ	(i)	प्रथमपुरूषः
5.	अ	(i)	सज्जनैः
	ब	(iii)	अनिलम्
	स	(iii)	पराजय
	द	(iv)	सप्तमी विभिक्तिः
	इ	(iii)	विदुषा

06. (i) मनस्वी कार्यार्थी न गणयति सुखं च दुःखम्।

(ii) दम्भं, मोहं, मत्सरं, पापकृत्यं, राजद्विष्ट पैशुनंक, पुग्डवैरं, मतौन्मतैः दुर्जनैः च वादम वर्जयेत् सः प्रज्ञावानः।

(iii) विश्वामित्रः तपोबलेन योग, बल विद्या च लब्धवान्।

(iv) सोमशर्मा कस्यचिद् ग्रामभट्टस्य गृहे रात्रौ स्थितः।

07. **कालिदासः**

महाकविकालिदासस्य प्रादुर्भावः पंचम्यां शताब्द्यां स्वीक्रियते। कालिदासः द्वे महाकाव्ये, त्रीणि नाटकानि, द्वे खण्डकाव्ये च अरचत्। महाकाव्यद्वयम् रघुवंशम्, कुमारसम्भवम् च नाटकानि– अभिज्ञानशाकुन्तलम, मालविकाग्नि मित्रम् विक्रमोवर्शयीयम्।

खण्डकाव्यद्वयम – ऋतुसंहारम्, मेघदूतम च। कालिदासस्य रचना शैली वैदर्भी अस्ति। भाषा लावण्यमी सरला च वर्तते।

वेदव्यासः

वेदव्यासेन महाभारतं विरचितम्।

जय भारतं, महाभारतं च इति त्रीणि नामानि अस्मिन् काव्ये लक्षश्लोकाः सन्ति। शतसहस्त्रीनाम्ना महाभारतं प्रसिद्धम्। इदं काव्यं अष्टादश पर्वेषु विभक्तम्। अत्र कौरव पाण्डवानां पारस्परिक संघर्षस्य वर्णनम् प्रोक्तं। धर्मार्थकाममोक्षाः पुरूषार्थः पुराण–इतिहास–धर्मशास्त्र अर्थशास्त्र राजनीति ज्ञान–विज्ञान–कला शिल्पादयः महाभारते समाविष्टाः।

08. अभिज्ञानशाकुन्तलम् मेघदूतम, रघुवशंम् कुमार सम्भवम् इत्यादयः।

09. **रामायणम्**

रामायणस्य रचनाकारः महर्षि वाल्मीकिः रामायणं आदिकाव्यं वाल्मीकि आदिकविच रामायणे सप्तकाण्डेषु चतुर्विंशति सहस्त्रश्लोक–युक्ता उपलभ्यते। अस्मिन् महाकाव्ये मर्यादापुरूषोत्तम श्रीरामस्य आदर्श पुरूषत्वं मातृ पितृ–भातृ देव अतिथि पुत्र प्रेमस्य उचित वर्णनं वर्तते। अस्य रचनाकाल 6000 वर्षतः ई.पू. इति विदुषां मतम्।

महाभारतम्

वीरशान्तरसयुक्तं ऐतिहासिक महाकाव्यं महाभारतम्। अयमेव वेदव्यासस्य रचना इति श्रूयते। अस्मिन काव्ये लक्षाधिकश्लोकाः सन्मि। महाभारतः शतसहस्त्री नाम्ना प्रसिद्धम्।

10. **चत्वारः वेदाः सन्ति। ऋग्वेदः यजुर्वेदः, सामवेदः, अर्थवेदः।**

11. (i) गुरवे नमः।

    (ii) बालकेषु कृष्णः श्रेष्ठः अस्ति।

    (iii) महयं मिष्ठान्नं रोचते।

    (iv) सीता रामेण सह गच्छति।

12. (i) आम्

    (ii) न

    (iii) आम्

13. (अ) नमः

    (ब) पर्जन्यः

    (स) पर्यावरणस्य मूलधायकाः

    (द) प्रशान्तम्

14. अभिज्ञानशकुन

    (i) कालिदासस्य

    (ii) द्रुपदस्य

    (iii) पण्डितराज जगन्नाथेन

    (iv) जूनमासस्य पंच दिनांक

    (v) वाण्यै

15. (i) भाषाऽस्ति

    (ii) भारतस्य

    (iii) संस्कृतभाषा

    (iv) व्याकरणदोष रहिता

(v) एषा।

(vi) कथनेन

(vii) भारतीय भाषाणां

(viii) महदादरो

अथवा

(i) षट्

(ii) वसन्तः

(iii) भवति

(iv) उत्सवौ

(v) प्रमोदो

(vi) नराः

(vii) नृत्यन्ति

(viii) पूर्णिमायां

16. पाठ्शपुस्तकसः सुभाषितद्वयं

17. (क) संयतः

(ख) श्रीगुरवे

(ग) शरदः

(घ) अन्नसम्भवम्

(ङ) प्रशान्तम्

18. (अ) (i) अतीव सन्तुलितम्।

(ii) जीवजन्तवः

(iii) धनम्

(iv) समस्त प्राणीनां कृते

(ब) (i) चंगदेवेन शिक्षा दत्ता।
(ii) देवशर्मा द्विजस्य सोमशर्मा सूतो अभूतः
(iii) स्वकीयंपुरं प्रति चचाल।
(iv) चंगदेवगुरोः पार्श्वे।

(स) (i) सत्यव्रतः

(ii) त्यागः

(iii) अयि ! भो! अस्त्वम् ?

(iv) 'क्त्वा'

19. (अ) (i) प्रियः

(ii) लोभम्

(iii) क्रोधम्

(iv) अर्थवान्

(ब) (i) शतम्
(ii) शरदः शतम्
(iii) विधिलिंग लकारः
(iv) दृश्

(स) (i) अर्थकृष्छ्रव्यसनेषु
(ii) पण्डितः
(iii) हिमवान् इव
(iv) लट्लकारः

20. प्रियमित्र प्रमोदः श्यामनगरम्

सस्नेह नमो नमः इन्दौरम्

अत्र कुशलं तत्रास्तु। अहं भवतां सह भ्रमणार्थं गन्तुं इच्छामि। भोपाल नगरस्य पचमढ़ी इत्यस्य भ्रमणं सुनिश्चितम्। भवान् अवश्य आगच्छतु। इति मम निवेदनम् अस्ति।

निज पितृपादेभ्यो अहं सादरं प्रणाम सूचनीयः।

भवदीय मित्रम्

ऋषिकेषः

अथवा

सेवायाम्

श्रीमन्तः प्राचार्य महोदयः

शासकीय उ.मा.विद्यालयः

इन्दौर नगरम्।

मान्यवराः

भवता सेवायां मम विनम्र निवेदनम् अस्ति यत अहं अकस्माद ज्वरपीडितः अस्मि। अत एव विद्यालयम आगतुं न शक्नोमि। कृपया पंचदिनांकतः नवदिनांकपर्यन्तम्। अवकाश स्वीकुर्वन्तु।

दिनांक 04/10/2012

भवदीयः शिष्यः
(अनुराग शर्मा)
कक्षा द्वादशी
'अ' वर्ग

21 (i) संसारे जनाः सुखं इच्छन्ति।

(ii) चौर्येणकपटेन च प्राप्तं धनं विनाशकरं भवति।

(iii) सुखं धनेन प्राप्तुं शक्यते।

(iv) यस्य पार्श्वे संतोष धनं अस्ति संसारे सः सुखी भवति।

(v) ''सन्तोषधन'

22. सम्पूर्ण शुद्ध निबन्धस्य कृते दश अंकाः निर्धारिताः।

– – X X – –